

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BARÁTH FERENCZ és BÖHM KÁROLY.

III. ÉVFOLYAM.

2. FÜZET.

1884. MÁRCIUS.

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká téssen titeket.

János VIII. 3 2

TARTALOM:

1. Ulrici Hermann halálára. — Carrier M. után *Dr. Buday József.*
2. A szabadság némely korlátairól. — *Bokor József.*
3. A nő. — Harmadik közlemény. — *Dr. Bihari Péter.*
4. Értesítő. Böhm Károly. Az ember és világa. I. rész.
Bírálja *Schmitt Jenő.*
5. A philosophiai folyóiratokból.
6. Újabb philosophiai művek.

BUDAPEST.

A SZERKESZTŐK TULAJDONA.

1884.

A »Magyar Philosophiai Szemle« megjelenik kéthavi füzetekben, tehát évenként összesen hat füzetben, legalább 30 ivnyi tartalommal.

A »Magyar Philosophiai Szemlét« a Magyar Tudományos Akadémia támogatja ugyan, de a lap szellemi irányáért és tartalmáért csakis a szerkesztőség felelős.

Előfizetési ár: egész évre **5 forint**. Egyetemek, theologiai intézetek s egyéb felső iskolák hallgatói, ha ellenőrizve történik az előfizetés, személyök részére évenként **3 forinttal** fizethetnek elő.

Minthogy ez évfolyamot már maga a szerkesztőség **adja ki**, azért a folyóirat **szellemi** (dolgozatok s egyéb tudósítások) és **anyagi részét (előfizetések, reclamatiók stb.)** **illető mindennemű küldemények a szerkesztőséghez** (Böhm Károly, Deák-tér 4. sz., evang. főgymnasium) intézendők.

Felelős szerkesztő: **Böhm Károly**.

Társszerkesztő: **Baráth F.**

 Lapunk tisztelt előfizetőit tisztelettel felkérjük, hogy ez évre vonatkozó előfizetésüket mielőbb eszközölni sziveskedjenek.

Megjelent és **KÓKAI LAJOS** könyvkereskedésében (IV. Károly-utca 1.) kapható:

AZ EMBER ÉS VILÁGA.

PHILOSOPHIAI KUTATÁSOK.

Irta:

BÖHM KÁROLY,

ev. főgymn. tanár.

ELSŐ RÉSZ:

DIALEKTIKA VAGY ALAPPHILOSOPHIA.

Ára: 3 frt.

E napokban hagyja el a sajtót:

LOGIKA

AZAZ

GONDOLKODÁSTAN.

KÖZÉPISKOLÁK HASZNÁLATÁRA

irta:

Dr NEMES IMRE.

Ára 1 frt.

Budapest 1884. Nyomatott Kunosy Vilmosnál.

WEISZMANN TESTVÉREK könyvkiadóhivatalában megjelent és minden hazai könyvtárus által megrendelhető:

Dr SZALAY JÓZSEF

A

MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE

Történelmi mű arc- és csataképekkel, levelek hasonmásaival és térképekkel.

Egy eszedév óta lakjuk a földet, melyet hasáinknak nevezünk. E nagy idő leforgása alatt tömérdek csapás érte nemzetünket; sokszor megfogyatkoztunk számban és erőben, sokszor állottunk a sir szélén, de a magyarok istene, őseink karja és bölcsesége mindannyiszor megmentett bennünket a végső bukástól.

Ezer éves történetünknek minden lapja, minden betűje, egy-egy példa, egy-egy tanúság ránk nézve. Megállottuk a sarat a csaták véráztatta téerein, nem csüggedtünk el a leveretés nehéz napjaiban, s a múltl erőszak, jogtalanság megfosztotta nemzetünket: mindenkor visszaszereste az ész, az okosság, a súlyos állapotokkal megalkudni tudó bölcseség.

Azt hisszük tehát, hogy minden értelmes magyar embernek első kötelessége megismerkedni hazája történetével. Mert ha az édes anyatejjel magunkba szívjuk is mindnyájan a hazaszeretetet, de ez a szeretet csak akkor izmosul forró, tántoríthatatlan ragaszkodássá, ha nemzetünk történetéből látjuk a felénk intő példákat: ha megismerjük a nagy Hunyadiakat, a Zrínyiek lelket emelő önfeláldozását, a Bethlenek ügyes politikáját, a Rákócziak magasatos honszerelmét.

Nemzetünk viszontagságos multját sok becses mű tárgyalja, tudósaink napról-napra több, eddig homályban volt lapjára derítenek buzgó kutatásaik alapján új fényt, de nincs oly mű irodalmunkban, mely mind-ezen kutatások felhasználásával, de mégis önálló itélettel, egyszerű, világos nyelven, népies előadásban beszélne el történetünket.

A teljes mű 3 nagy 8-ad tivrétű kötetből áll és díszes táblákba kötve 17 forintért kapható; de azért 30 kros füzetekben is folyton rendelkezésre áll.

ULRICI HERMANN.

(Nekrolog.)

Január 14-én, a korunk philosophiai mozgalmáiban hatalmas szerepet játszó Ulrici H. befejezte tudós, tevékeny életét. Halálát Magyarországon is nem egy tanítványa gyászolja. 1806-ban márc. 23-án Alsó-Lausitzban, Pfortenben született. Gymnasiumi tanulmányait Lipszében végezte el, hová atyját postahivatalnokká nevezték ki. 1824-ben atyja kívánságára a jogot tanulta Halleban és Berlinben, de csakhamar hajlamait követve, a philosophiára és a költészet tanulmányozására adta magát. Az antik historiographiáról egy kritikai munkát írt, mely Humboldt Vilmos tetszését is megnyerte és melylyel Berlinben habilitáltatta magát. Majd néhány tetszésre talált novellát írt, de csakhamar belátta, hogy a költészet terén inkább rendelkezik a theoriában otthonos kritikusként boncolgató tehetségével, mint a költőnek teremtő phantasiájával és a hellen költészet történetének megírásához fogott. Két kötetes munkájában a görögök eposát s lyráját fejtegette. Szerinte az epos a külvilágot, a lyra a belvilágot tükrözteti le, a kül- és belvilág tényezőinek összműködése pedig az ember életét alkotja, melyet a drámának kell elővarázsolnia. Ez ifjúkori műve, bár philologiai alaposság tekintetében Bernhardy, az előadás könnyűségét tekintve pedig Müller Otfried munkája mögött marad, mégis sok tekintetben nevezetes — irányai és elvei miatt. Ulrici, bár Homerost, Sapphot, Pindarost s a többi görög költőt aesthetikailag kellően méltatja, mégis inkább a görög költészetet egészében tekinti. A görög nép történetének és szellemének természetéből igyekszik a hellen költészet sajátosságait s fejlődését levonni, továbbá a költészetet sem tekinti elszigetelten, hanem a költészet, az állam, a vallás és a philosophia szerinte egy és

ugyanazon eszmének, mint organismusnak különböző ágazatai. Az igazság kriteriuma a szép harmonikus megjelenése s az említett organismus is csak akkor igaz, ha ágazatai szép harmoniában jelennek meg. — A költészet nem a természet utánzata, hanem az isteni nyilatkozata az emberben; az embernek azon szellemi ereje, melynél fogva a természetben és benne jelentkező istenét felfogni s annak kifejezést adni képes. Est Deus in nobis, agitante calescimus illo. — Ulrici egész eszmevilága, lelkének telje, összes gondolkodása az isteneszmét uralja. Ő az isteneszme bölcsésze. »A művészet a végtelent, az istenit egyes jelenetekben állítja elő; a philosophia az egyes dolgot a végtelen, az isten-eszme szempontjából nézi; a vallás mindkét irányt összesíti, a midőn a végtelent az egyes dolgokban szemléli s az egyes jeleneteket pedig a végtelenhez, az istenihez való viszonyában érzi s a kedély által tudja.« Szerinte a kedély tudása — a hívés.

Ulrici e munka előszavát már mint hallei tanár írta. Halleba 1834-ben hivatott meg, mint rendkívüli tanár. E minőségben sokáig működött, mert csak a 60-as években neveztetett ki a philosophia- és a művészettörténetének tanárává. Halleban nősült; neje csak néhány év előtt halt meg; még életében nősült fia és férjhez ment leánya. Halleban családi életének csendes boldogságát nagyban emelte azon tisztelet és ragaszkodás, melylyel a polgárok iránta viseltettek. Ugy tekinték őt, mint a legelsőt a polgárok között. 1847-től fogva, a Fichte által alapított philosophiai folyóiratot szerkesztette, melybe különféle tudományos cikkeket írt, de eredeti elveihez rendületlenül ragaszkodott és bízott műveinek bár lassu, de annál biztosabb sikerében. Szóbeli előadása ép ugy, mint irálya nem volt lendületes és elragadó; az olvasótól vagy hallgatótól komoly együttmunkálkodást kívánt; mindenekfölött világosságra és bebizonyított igazságra törekedett. Egy helyen így szól: »Lemondottam minden szellemes ötlettről, pointek-, antithesisekről, combinatiókról és a beszéd minden sallangjáról, cicomájáról. Az igazság egy szikrája, a még oly régi gondolatnak egy új, erős alapja a tudományra nézve sokkal értékesebb, mint a csillanó, sistergő szellemi villámok egész tűzi játéka, mely rövid világitás után csak annál nagyobb sötétséget hagy hátra.«

1839-ben kiadta Shakespeareról szóló tanulmányát, melyben ifjui enthusiasmmal, de a bölcselő kutatásaival, a szigorú erkölcsiség és a kereszténység elvei alapján igyekszik definiálni a dráma fogalmát. 1839-ben bővítve kiadá újra e munkáját, melyben az angol dráma történetét vázolja és Shakespearének költészetét, mint annak tetőzetét mutatja be. A 3. kiadásban tetemesen megnagyobbodott műve józanul alábbhagy a föltétlen Shakespearé bámulattal s e nagy költő egyes műveinek értéke között különbséget tesz, a mint kell is tenni oly költőnél, ki a meglevő példányok tanulmányozásával fejlődött ki s kinek igen sokszor gyorsan kellett a színház számára dolgoznia. Ulrici e munkájában a drámáról, a sorsról és a szabadakaratról, az erkölcsi világrendről, az isteni gondviselésről, a tragikumról, humor- és komikumról, továbbá a tragikai és komikai jellemekről, az egyéniségről és a típusokról oly gondolatokat közöl, melyeket minden aesthetikusnak beható tanulmány tárgyává kell tennie. Gervinusnak, Kreyssignek, Bulhauptnak Sh.-re vonatkozó művei sok tekintetben Ulrici könyve által világíttatnak meg. Ulrici szerint Sh. nagysága nem pusztán a drámai költészetre való kitünő rátermettségén, hanem személyes jellemének magván, s ép oly mélyen erkölcsös, mint magasan költői világnézetén nyugszik. Ulrici e műve folytán a német Sh.-társaság elnökévé választatott meg s mint ilyen az ujonnan kiadott s kibővített Schlegel-féle Shakespearé fordításokhoz az előszót írta meg. 1846-ban kiadta »Abhandlungen zur Kunstgeschichte als praktische Aesthetik« című művét, melyben főleg az egyházi építészetet és a festészet nagy mestereit jellemzi. Az egyes művészeknél az egyén jellemének lényegét, élet- s világnézetét kutatja és ezekből igyekszik művészetükre fényt vetni. Kár, hogy az egyes költők műveinek értékmeghatározására tulzottan a Shakespearé-féle mérveesszót alkalmazza.

Nem tekintve az egyetemi tanársággal járó kötelmeket s hivatalos működési körét, már a fentjelzett munkák is tevékeny életéről tanuskodnak s bizonyítékai egy sajátosan gondolkodó s kutató, buvárkodó észnek. Mégis e művek nem a tulajdonképeni tevékenységének valának eredményei. Működésének súlypontját ama törekvése képezte, hogy egy tudományos philosophiai rendszert alapítson, mely a természettudományok vívmányaira támasz-

kodva, igyekszik a világ s az emberi organismusról ismereteket szerezni. Oly philosophiát óhajtott létesíteni, mely ismereteinkben megkülönböztesse a mindenkép bebizonyítottat a föltevénnytől és mely realis alapon tüntesse föl az eszményit, az erkölcsi elveket, a vallást és isteneszmét. E philosophiának föladata leendett megmutatni, hogy a történelemnek és a természetnek, nemkülönbén az ezeket felölelő tudományoknak végcélja a személyes isten, ki mindennek kezdete, végső elve és végső célja. Először is 1841 a Hegel-féle philosophia elvéről és módszeréről egy kritikai munkát ír, melyben mesgyét von ezen, akkor uralkodó iskola és saját elvei között. 1845—46. megjelent terjedelmes műve a philosophia alapelveiről. E munkában az újabb kor gondolkodót, Cartesiustól kezdve a jelenben élőkig veszi vizsgálat alá s a kifejezett gondolatok tömkelegéből kirostálja a maradandókat, az emberi értelemben szükségkép gyökeredző igazságokat. Saját philosophiájának alapjait lerakta az ismerettheoriájában, melyről System der Logik c. s több kiadást ért munkájában értekezik. 1858-ban a vallásról és a hitről adott ki egy dolgozatot, mely előkészítésül szolgált a »Gott und Natur«, »Gott und Mensch« c. munkákhoz, melyek 1868-ban jelentek meg s kibővítve több kiadást, hova-tovább növekvő elterjedést és elismerést értek meg.

— Az ismeret tudományos bizonyosságát szemjázva Ulrici Kanttal és Cartesiussal együtt önmagunkból, saját gondolkodásunkból indul ki. A következő kettős kérdést veti föl: 1. Min alapszik egyes ismereteinknél a bizonyosság és kétségbevonhatlanság, vagyis mit tartunk teljesen bizonyosnak? 2-szor. Hogyan jutunk képzeleteinknek tudatára, vagyis mi módon keletkezik az öntudat? Kétségbevonhatlan az, mi gondolatilag szükségképeni, mit úgy kell s másként nem is lehet gondolnunk. Ez kétféle. Először az, mi gondolkodásunk természetéből, a logikai alapformák- és törvényekből közvetlenül következik s mely nélkül maga a gondolkodás is lehetetlen lenne, vagyis mely a gondolkodás őshatározottságából fakad; — ezen alapszik az idealismus. Vannak azonkívül érzéki észrevevéseink is, érzelmeink, szemléleteink, melyek bennünk keletkeznek, a nélkül, hogy azokat eltávolíthatnók, vagy megváltoztatni képesek volnánk, s melyek mindig hasonló módon jelentkeznek. A bennünk rejlő oksági törvény folytán következtetünk kívülünk létező működő erőkre, melyek

kényszerítő hatalmat gyakorolnak az érzetek és szemléletek bennünk történő szülemelésére s mi az erőkből a tényleg létezők csalhatlan bizonyítékát láttuk és erre alapítjuk a tapasztalást, a realismust. Hol mindkettő összeműködik, hol a gondolatilag szükségképeni, az észből fakadt és az érzet előtt föltolakodó valóság összhangzik — ott van tökéletes tudomány. Tények, törvényekbe való belátás nélkül, a valóság felfogása a nélkül, hogy tudnók észszerű-e — csak fokozatok az igazi tudáshoz, mint azon eszmék, melyeket — mint p. o. az isten, az örökkévalóság és véghetetlenség eszméjét — bár mint szükségképeni előtétet vagy mint a tapasztalás kiegészítőit alkalmazzuk is, mindazonáltal nélkülözik a közvetlen szemlélettől eredt kényszerítő bizonyosságot.

A legnagyobb súlyt Ulrici gondolkodásunknak megkülönböztető tevékenységére fekteti. E tevékenység mivoltának fejtegetése közben az érzetek- és azok keletkezéséről, továbbá az öntudatról figyelemre méltó gondolatokat ad elő. Fölállítja a gondolkodás két legfőbb törvényét: az azonság elvét, mely szerinte elválaszthatatlan az ellenmondás elvétől s az oksági törvényt. Föl sorolja a lét és levés, a mennyiség és minőség, a tér s idő, a lényeg és tünemény, az alap s eredmény, a cél és eszköz kategóriáit, melyek szerinte ép úgy érvényben vannak a külső valóságban, mint a gondolkodásban és befejezi ismerettani kutatásait azzal, hogy az ismeret csak az által lehetséges, mert mint az objectivitas, mint a subjectivitas egy ős lénynek, az egyetemes lét- és életelvnek tevékenységén nyugszanak, mely lény ép úgy áthatja a természetet, mint a szellemet és mindkettőt egymáshoz mérten berendezi.

Ily logikai és ismerettani fejtegetések előzik meg Ulricinak azon munkáit, melyekben empiriai kutatások alapján a természetet és az embert felfogni, az életnek ős okát és célját pedig megállapítani törekszik.

»A természet s annak ismerete — mondja egy helyen — képezi ép úgy a vallásos eszmékre, mint a lét s változás végokát kutató philosophiai buvárkodásokra nézve az alapkövet... Törekvésem: a természettudományok eredményeire, tehát megállapított tényekre egy idealistikus élet- és világnézetet építeni föl. Céloom kimutatni, hogy a lelket a testtel, a szellemet a ter-

mészettel szemben nemcsak önálló lét, hanem még az uralkodási valóban megilleti. A realismusnak s az idealismusnak philosophiám által célbavett valódi kibékítése — minthogy rendszerem egységre törekszik — kifejezve van ez egyszerű mondatban: a realismus hordnoka és organuma az idealismusnak, miként a test hordnoka és organuma a léleknek. « Ulrici a legkitünőbb tudósokat, a csillagászat, a physika, a vegytan s az élettan leghíresebb tankönyveit beszélgeti; megvizsgálja az erőről és az anyagról, a fény- s a hőről, a villamosság-, az atomok-, a föld- és a világalakulásokról szóló theoriákat; megrostálja ezeket, hogy a mindenkép bebizonyítottakat a föltevényektől megkülönböztethesse és hogy kimutathassa, miszerint a természettudomány maga is egy magasabb, idealis elvnek, az istennek föltevését szükségli és hogy oly határokhoz jut, melyeknél kénytelen bevallani, miszerint az anyag s törvényei nem nyújtanak elég magyarázatot p. o. oly tünetmények, oly tények megfejtésére, minők a szabadság, az érzet, a lelkiismeret stb. Ulrici e fejtegetések alapján azon végeredményhez jut, hogy a természet és a természettudomány — a szó igaz értelmében véve — korántsem ellenkezik az erkölcsileg vallásos tudattal, hanem ellenkezőleg egymást gyakorolják, erősítik. Felállítja Ulrici ezután metaphysikáját, mely nemcsak a physikán alapszik, hanem ettől felállítása mintegy követeltetik is.

Ulrici a legnagyobb határozottsággal küzd azonban a materialismus theoriái, a hitelenség, az erkölcsi világot, az istent s a lélek létezését tagadó dogmatikája ellen. Ezek ellenében igen erős polemiát folytat, különösen a »Gott und Mensch« c. munkájának »Leib und Seele« címzetű 1. kötetében. — Noiré nem régen egy német lapban azt állítja, hogy »a philosophia a materialismussal szemben jelentőség- és eredményteljeset, valami figyelemreméltót nem volt képes felmutatni. Ugy látszik Noiré ép oly kevéssé olvasta Ulricinek jelzett műveit, a mily kevéssé bír tudomással Hubernek, Carrierenek ide vonatkozó iratairól, melyekben e magát tudománynak, egyedül üdvözítő tudománynak hirdető, de lépten nyomon elégtelennek, tehetetlennek bizonyuló, materialismus ellen harcolnak. Noiré fönt jelzett szavai után a philosophia feladatául azt tűzi ki, hogy a természettudományok vívmányait, a természetben uralkodó szükségszerűséget elismerje és emellett az erköl-

csi szabadságot bizonyítsa be. Ha nem is lehet kívánni, hogy Noiré oly műveket olvasson, milyent Carriere a Deutsche Rundschau-ban ezelőtt 6 évvel »Der Mechanismus der Natur und der Freiheit des Geistes« c. alatt írt, vagy milyen Lotzenak Mikrokosmosa és ugyancsak Carrierenek »Sittliche Weltordnung«-ja, — de Noiré urtól is megkövetelhető, hogy oly munkákról tudomással bírjon, milyen Ulrici »Gott und Mensch« c. művének II. kötete. A materialismus azon csselfogáshoz folyamodik, hogy az ellene írt maradandó becsű munkákat agyonhallgatja. Ez semmi-estre sem tisztességes eljárás — mondja Carr iere. Cáfolják meg vagy tarthatatlannak jelentsék ki, de tudomást sem venni az ellenfél érveiről, nem az igazság után kutatók szokása. A materialismus ez eljárásával rokon azon manoeuvre, mely szerint nem használják most már a materialismus elnevezést, hanem monismusnak, empirismusnak nevezgetik magokat és most már korántsem tűzik ki a tudomány feladatául azt, hogy minden idealet leromboljon, az istent, a szabadságot és a szeretetet pedig illusioknak s hazugságoknak jelentse ki; jelenleg csak azt hangoztatják, hogy az eszményi lehet értékes vagy értéktelen az egyénre nézve, de közönyös a tudományra nézve, melynek semmi köze a lélekhez, az erkölcsiséghez, a valláshoz, mikről ép oly kevésbé beszéljen a tudomány, mint az istenről.

Jóllehet Ulrici a természet és az erkölcsi világrend, továbbá a tudományos ismeret szükségképeni előtétele gyanánt tünteti föl az istenezmét, melyet az egyesek és az emberiség szellemi életében a legfontosabb tényezőnek tart és jóllehet Kant és Fichte módjára a legnagyobb energiával hangsúlyozza a kötelességet és lelkiismeretet — mégis beismeri, hogy istenről semmi exact tudással nem bírunk és a tudományos hívés határait meg nem haladhatjuk. Végességünk határai között mozgunk és tudományos ismeretünk, vagyis az, midőn a ténylegest egyszersmind gondolatilag szükségképeninek kell kijelentünk — csak nagyon kis térre szorítkozik és a létnek csak parányi töredékét ölelheti föl — mi csak csigahéjjal merítünk az oceanból! és mégis a rész megismerése lehetetlen a nélkül, hogy az egészre ne tekintsünk és hogy a megismert egyes dolgok irányadása alapján eszméket ne alkossunk. A mikéntről s miértről nem tudunk semmit. Hogy miként és miért vonzza a nap a földet, hogy miként oldódnak

föl a külvilág mozgásai a belvilág érzeteibe — arról mit sem tudunk. Mi látjuk a történést és fölveszünk erőket, okokat, de hogy mi az erő, az érzet, az akarat, a tudat végső lényegében — azt nem vagyunk képesek megmondani, csak átélni. A végest sem mondhatjuk ki, a nélkül, hogy a végtelent vele együtt ne gondolnók; mi magunkat is csak úgy ismerjük meg, ha másoktól megkülönböztetjük; beékelve találjuk magunkat egy mindent átölelő egészbe s így egy egységre vezetettünk, melyben minden különbség szülemlik s összehat. Utaltatunk a végtelenhez, mely minden végest átölel s ha az eredménytől az okra, a végestől a végtelenhez vezetettünk s következtetünk — úgy a valóság kényszerít minket, hogy a természet-mechanismus mellett, ennek alapján s közvetítésével fölemelkedjünk azon értelemig és szeretetig, miket a dolgok ős elve gyanánt föl kell vennünk. A következetes gondolkodás szükségképen vezet az isteneszméhez, mely — mint a végtelenségnek és tökélynek gondolata — azon segély- és határfogalmakhoz tartozik, miket kikerülnünk, mellőznünk nem lehet, ha az adottságokat megfejteni akarjuk és melyek mindazonáltal azon határokat jelzik, melyeken túl ismeretünk nem terjedhet. Fölvételük tudományos hívés; nem alapnélküli, pusztán tekintélyre támaszkodó baboná, hanem a valóság tényein és az ész okain alapuló meggyőződés, mely éppen ezért mitsem állít, mi az exact tudományok vívmányaival ellenkeznek, mi több, ezeket előtéték gyanánt szükségli; mert csak e vívmányok alapján szerkesztheti a végtelennek eszméjét, a személyes istennek gondolatát, mely gondolat igazságának éppen az a mérvesszeje, hogy az agyat s szívet, az értelmet, kedélyt s a lelkiismeretet egyaránt kielégíti s megnyugtatja.

Carriere M. után

Dr. Buday József.